

ISSN 2591-1201

LETNIK 5 • 2021 • ŠTEVILKA 2

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dilemmas

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Odgovorni urednik

dr. Tomaž Ivešič (Slovenija)

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor

dr. Matic Batič (Slovenija), dr. Bojan Dimitrijevič (Srbija), ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles. No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Redakcija te številke je bila zaključena 29. 10. 2021.

Lektoriranje in prevod povzetkov

Urška Škvorc

Prevod povzetkov

DigitPen

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Nonparel, d. o. o.

Naklada

200 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m m a s

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 5 • 2021 • ŠTEVILKA 2

VSEBINA

Razprave

Igor Grdina

Judje v Celjskih Slovenskih novinah

7

Hrvoje Čapo

*Slovenija i Hrvatska u izvješćima Arthura Wooda
DuBoisa iz 1919. i 1920. godine*

29

Pavlina Bobič

*Pota »Štajerskega bataljona« –
od idealizma do preobrazbe leta 1942*

61

Mirjam Dujo Jurjevčič

*Vaške straže na območju
južne Notranjske, 1942–1943*

93

Mateja Čoh Kladnik

*Proces proti podpornikom Matjaževe vojske v Sevnici:
primer Marije Košir*

125

Matic Batič

*Renzo De Felice in njegovo razumevanje
italijanskega fašizma*

159

Predstavitev zgodovinskih virov

Neža Strajnar

*Predstavitev zapuščine prof. dr. Sergija Vilfana
(1919–1996), ki jo hrani Biblioteka Slovenske akademije
znanosti in umetnosti*

195

Recenzije

Jelka Piškurić

*Tanja Jakomin Kocjančič, Časopisje na Primorskem v
letih 1941–1945 in njegova propagandna funkcija, Inštitut
za novejšo zgodovino, Ljubljana 2021, 343 strani*

203

Mateja Čoh Kladnik

*Martin Previšić, Zgodovina Golega otoka,
Mladinska knjiga, Ljubljana 2021, 624 strani*

209

Damjan Hančič

*Marianna Oravcová, Akcija B,
Ústav pamäti národa, Bratislava 2020, 304 strani*

213

Marta Keršič

*Pavlinka Korošec Kocmur, Vrnitev slovenskih izseljencev
v Slovenijo, Izseljensko društvo Slovenija v svetu,
Ljubljana 2020, 272 strani*

219

R a z p r a v e

Prejeto: 14. oktober 2021
1.01 izvorni znanstveni članek

Hrvoje Čapo¹

*Slovenija i Hrvatska u izvješćima
Arthura Wooda DuBoisa
iz 1919. i 1920. godine*

Izvleček

Prispevek temelji na poročilih ameriškega posebnega odposlanca za srednjo Evropo Arthurja Wooda DuBoisa o Sloveniji in Hrvaški iz decembra 1919 in maja 1920. Med svojima dvema obiskoma je DuBois izdelal štiri poročila, ki se posebej nanašajo na razmere na slovenskem in hrvaškem ozemlju; njegovi sogovorniki pa so bili vodilni politiki v Deželni vladi v Ljubljani in Pokrajinski (Zemaljski) vladi u Zagrebu. Njegova obiska segata v čas dveh različnih vlad, tako da je imel priložnost slišati predstavnike dveh političnih opcij: centraliste in federaliste (avtonomiste). Poudarek v članku je na DuBoisovem prikazu težav v zunanjepolitičnih odnosih z Avstrijo, komunistični dejavnosti ter razlikah v političnih karakteristikah in nacionalnih značilnostih Slovencev, Hrvatov in Srbov.

¹ Dr. Hrvoje Čapo, znanstveni suradnik, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10 000 Zagreb, Hrvatska, hrvoje.capo@gmail.com.

KLJUČNE BESEDE: *Slovenija, Hrvaška, Združene države Amerike, Halsteadova misija, Arthur Wood DuBois*

Abstract

The paper is based on reports of the U.S. special representative on duty in Central Europe, Arthur Wood DuBois, on Slovenia and Croatia from December 1919 and May 1920. During his two visits, DuBois made four reports from the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes that specifically viewed the situation on Slovenian and Croatian territory, where his interlocutors were leading officials in the Provincial Governments in Ljubljana and Zagreb. His visits took place during two different and politically opposed governments, so DuBois had the opportunity to hear representatives of two political options, the centralists and the federalists. The emphasis of the paper is placed on DuBois' account of difficulties in foreign policy relations of the Kingdom of SCS and Austria, communist activity, and differences in the political and national characteristics of Slovenes, Croats and Serbs.

KEYWORDS: *Slovenia, Croatia, the United States of America, the Halstead Mission, Arthur Wood DuBois*

Uvod

Najvažnija pitanja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) na vanjskopolitičkom planu 1919. i 1920. ticala su se Pariške mirovne konferencije, a kretala su se od određenja granica do ustanovljenja međunarodnih odnosa u novom državno-političkom okruženju. Ovo je razdoblje bilo i vrijeme intenzivnih međunarodnih intervencija i uređenja diplomatskih odnosa, od ukidanja austrougarske krune do odvijanja redovitog prometa, a u svrhu nesmetane opskrbe i trgovine, kako unutardržavne tako i one s inozemstvom. Političko vodstvo na slovenskom i hrvatskom ozemlju bilo je zainteresirano za sva ova pitanja. Iz njihove perspektive najvažnija su bila pitanja uređenja granica s Italijom, (Njemačkom) Austrijom i Mađarskom, te plebiscit u Koruškoj, Celovečkoj kotlini. Budući da su ova pitanja bila dijelom mirovne konferencije u Parizu posljedično su i na području Kraljevstva SHS djelovale razne međunarodne komisije s različitim zadaćama. Jedna od najvažnijih misija koja se za potrebe američke mirovne delegacije u Parizu bavila bivšim austrougarskim područjem u Kraljevstvu SHS bila je misija Archibalda Caryja Coolidgea u Beču, posebice njezina dva diplomatska djelatnika, LeRoy King i Sherman Miles.

Djelovanje njihove misije kao i američke diplomacije već je dobro poznato u slovenskoj historiografiji. Američkom vanjskom politikom prema Sloveniji tijekom i neposredno nakon Prvoga svjetskog rata ponajviše se bavio Uroš Lipušček.² Izvješća Shermana Milesa o Sloveniji obradio je Tom Priestly,³ a

2 Uroš Lipušček, *Ave Wilson. ZDA in prekranje Slovenije u Versaillesu 1919 – 1920* (Ljubljana: Založba Sophia, 2003); Uroš Lipušček, *Prekmurje v vrtincu Pariške mirovne konferencije 1919. Vloga ZDA in kartografa Douglasa W. Johnsona pri določanju slovenskih (prekmurskih) mej* (Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2019).

3 Tom Priestly, »Povezave med poročili Milesove misije in odločitvijo

izvješća LeRoy Kinga koja je objavio Jere Jareb 1960. godine⁴ iz slovenske perspektive analizirao je Janko Pleterski.⁵ Slovenskim političarima koji su u ovom razdoblju imali doticaja s radom američke vanjske politike posebice se bavio Andrej Rahten.⁶ Uz Jeru Jareba, američke dokumente iz ovdje promatranoga razdoblja u hrvatskoj historiografiji ponajviše su koristili Vjekoslav Perica,⁷ Mario Jareb⁸ i Hrvoje Čapo.⁹ Manje je poznato djelovanje Halsteadove misije čiji je član bio i Arthur Wood DuBois.

mirovne konference v Parizu za plebiscit na Koroškem leta 1919. Kakšen dokaz so poročila sama?» *Prispevki za novejšo zgodovino* 45, št. 1 (2005): 1–21.

- 4 Jere Jareb, »LeRoy King's Reports from Croatia March to May 1919,« *Journal of Croatian Studies* I (1960): 75–168; Jere Jareb, »Sherman's Miles' Reports from Croatia March to April 1919,« *Journal of Croatian Studies* III–IV (1962–1963): 121–165.
- 5 Janko Pleterski, »Ameriška poročila iz Hrvaške in Slovenije spomladi 1919,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 33, št. 1–2 (1993): 203–213.
- 6 Vidi: Andrej Rahten, *Pozabljeni slovenski premier. Politička biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)* (Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva založba, 2002); Andrej Rahten (ur.), *Avstrijski in jugoslovanski državni problem. Tri razprave Janka Brejca iz prelomnega obdobja narodne zgodovine* (Ljubljana: Založba ZRC, 2012).
- 7 Vjekoslav Perica, *Pax Americana na Jadranu i Balkanu. Mirovne misije SAD-a prema međunarodnoj historiografiji; popularnoj kulturi i kulturi sjećanja 1919. – 2014.* (Zagreb: Algoritam, 2015).
- 8 Mario Jareb, »Američka diplomacija i Kraljevina Jugoslavija uoči i nakon Travanjskoga rata,« u: *Srbi i rat u Jugoslaviji 1941. godine. Tematski zbornik radova*, ur. Dragan Aleksić (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, Muzej žrtava genocida, Institut za slavistiku Ruske akademije znanost, 2014), 195–230. Jareb je u ovome članku dao i iscrpan prikaz literature utemeljene na američkim dokumentima, a koja se odnosi na hrvatsku međuratnu povijest od 1929. do 1941. godine.
- 9 *Hrvatska u diplomatskim izvješćima Sjedinjenih Američkih Država 1918. – 1929.*, ur. Hrvoje Čapo (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019).

Coolidgeova misija bila je ukinuta krajem svibnja 1919. godine.¹⁰ Mirovni ugovor s Austrijom bio je potpisan 10. rujna 1919.,¹¹ ali to nije značilo i kraj američkog intervencionizma na ovom području. Coolidgeovu misiju zamijenila je, dakle, misija pod vodstvom Alberta Halsteda koja je nastavila promatrački rad u Austriji, dakako pokrivajući i njezino međunarodno okružje.¹² Također je bilo nastavljeno i djelovanje niza međusavezničkih komisija koje su pokrivale organiziranje najrazličitijih područja u poratnoj Europi. Veliki dio rada ovih komisija bio je humanitarne naravi. Jednu od tih dužnosti bila je preuzela i Međusaveznička komisija za trgovinu u Beču čija je zadaća bila i organiziranje nesmetane i dovoljne opskrbe hranom u Austriji. Američka agencija zadužena za ove poslove bila je i American Relief Administration (ARA) koja je pod vodstvom Herberta Hoovera trebala osigurati dovoljne količine hrane u srednjoj i istočnoj Europi. Budući da je u Austriji nakon Prvoga svjetskoga rata bila uslijedila kompleksna i teška gospodarsko – financijska kriza koja je rezultirala i nedostatkom hrane, ARA je imala svoje predstavništvo i u Beču gdje je ponajviše radila na rješavanju prehrambene krize u Austriji.¹³ Iz istoga ureda ova agencija radila je i na području Kraljevstva

10 *Papers to the Foreign Relations of the United States* (dalje *FRUS*), Paris Peace Conference, 1919, vol. XII, *The Commission to Negotiate Peace to Professor A. C. Coolidge*, Paris, 29. 05. 1919., <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv12/d192>, pridobljeno 12. 08. 2021.

11 Ovaj je mirovni ugovor bio ratificiran u austrijskom parlamentu u listopadu 1919., a od strane regenta Aleksandra Karađorđevića u lipnju 1920.

12 Vidi npr.: *FRUS*, Paris Peace Conference, 1919, vol. XII, *Mr. Albert Halsted to the Commission to Negotiate Peace*, Beč, 13. 06. 1919., <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv12/d193>, pridobljeno 22. 09. 2021.

13 Patricia Clavin, » The Austrian hunger crisis and the genesis of international organizations after the First World War,« *International Affairs*, št. 2 (2014): 265-278, 269.

SHS. Ono je u tom trenutku, kao poljoprivredna država, ipak imala dovoljne količine hrane, pa su njezine određene viškove, uz povlaštene cijene, prvo preuzimali Saveznici, a dio je odlazio i u trgovinsku razmjenu, s primjerice Austrijom.

U arhivskom fondu poslanstva SAD-a u Kraljevini SHS/Jugoslaviji sačuvana su i izvješća koja su potpisana samo prezimenom DuBois, a bila su dostavljena ovom poslanstvu tijekom 1919. i 1920. godine.¹⁴ Najvjerojatniji autor ovih izvješća bio je Arthur Wood DuBois koji je u navedenom razdoblju kao član Halsteadove misije u Beču mogao raditi i za potrebe ARA-e.¹⁵ Prema američkim diplomatskim dokumentima Arthur Wood DuBois bio je posebni predstavnik američkog Ministarstva vanjskih poslova na dužnosti u srednjoj Europi.¹⁶ Još tijekom 1919. godine tako je djelovao u Međusavezničkoj komisiji za kontrolu Tješina (gornja Šleska) koju je vodio Marcus Allen Coolidge, posebni poslanik SAD-a u Poljskoj.¹⁷ Nakon ovoga, DuBois je bio postavljen i kao neslužbeni američki predstavnik u plebiscitarnoj komisiji za tješinski spor između Poljske i Čehoslovačke.¹⁸ Čini se da je njegova primarna zadaća ipak bila u promatračkoj misiji Alberta Halsteada, jer američki diplomat-

14 Ova izvješća objavljena su u: *Hrvatska u diplomatskim izvješćima SAD-a 1918.-1929.*, 73-81, 86-93.

15 *FRUS*, 1919, Paris Peace Conference, vol. XII, *Mr. A. W. DuBois to the Secretary of State*, Beč, 12. 09. 1919., <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv12/d218>, pridobljeno 19. 09. 2021.

16 *FRUS*, 1920, vol. I, *The Minister in Czechoslovakia (Crane) to the Secretary of State*, Prag, 3. 07. 1920., dokument br. 760c.61/83; telegram, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1920v01/d51>, pridobljeno 15. 09. 2021.

17 *FRUS*, Paris Peace Conference 1919, vol. XI, *Minutes of the Daily Meetings of the Commissioner Plenipotentiary*, 18. 06. 1919., U.S. Government Printing Office, Washington 1945, 122, 239.

18 *Ibid.*, 239

ski izvori navode da je njegov »redoviti posao« bio u Beču.¹⁹ Izvješća dostavljena poslaniku u Beogradu bila su napisana u Beču i može se pretpotaviti da su nastala upravo u vremenu dok je DuBois mogao djelovati u ovoj misiji, radeći tamo i za potrebe ARA-e. Prema strukturi izvješća, krugu i važnosti njegovih sugovornika i informatora može se zaključiti da se radilo o diplomatskom djelatniku s iskustvom rada u srednjoj Europi i istančanim osjećajem za suvremena politička pitanja toga prostora. Cilj izvješća poslanih u Beograd bio je dati viđenje o karakteru novostvorene južnoslavenske države, njezinoj budućnosti, ali i pružiti rješenja za popravljjanje njezinih odnosa s Austrijom. DuBois je u svojim izvješćima naglasak dao na četiri područja: odnose s Austrijom, komunističku djelatnost u Kraljevstvu SHS, političkim karakteristikama te nacionalnim obilježjima Slovenaca, Hrvata i Srba.

DuBois se susreće sa Slovencima i Hrvatima

Tijekom 1919. i 1920. godine Kraljevstvo SHS nalazilo se u predustavnom razdoblju, a ulogu parlamenta imalo je Privremeno narodno predstavništvo. Ono je bilo sastavljeno od političkih grupacija koje su baštinile svoje djelovanje još iz razdoblja prije Prvoga svjetskoga rata. Slovenski politički predstavnici bili su ponajviše zastupljeni unutar Jugoslavenskog bloka u kojem su većinu činili članovi Slovenske ljudske stranke (SLS), a zatim i Jugoslovansko demokratske stranke koja je ubrzo ušla u novostvorenu Jugoslavensku demokratsku stranku (JDS) centralističko unitarističkog usmjerenja. Hrvati su se grupirali

19 FRUS, 1920, vol. 1, *The Commissioner at Vienna to the Secretary of State*, Beč, 11. 03. 1921., dokument br. 760c.6of/86, U.S. Government Printing Office, Washington 1935, 73.

u Narodnom bloku u kojem je najviše zastupnika bilo iz Starčevićeve stranke prava, a koji su u srpnju 1919. povelili osnivanje Hrvatske zajednice (HZ) u koju je još ušla Narodna demokratska stranka Ivana Lorkovića, Hrvatske težačke stranke iz Bosne i Hercegovine i skupine iz Osijeka »Hrvatsko kolo«.²⁰ Ova je stranka predstavljala građansku liberalno autonomističku političku opciju koja se u neposrednoj budućnosti ipak vezala uz stranku Stjepana Radića.²¹ U ovom razdoblju vlast su naizmjenično formirale kaolicije okupljene oko dviju stranaka, stare srbijanske Narodne radikalne stranke (NRS) i novoosnovane JDS. U vrijeme trajanja Privremenog narodnog predstavništva do listopada 1920., izmijenilo se čak šest vlada. Odnos između unitarističkih i protucentralističkih snaga obilježio je već tada unutarnjopolitički život Kraljevstva SHS.

DuBois je Hrvatsku i Sloveniju posjetio u neposrednom poratnom razdoblju, a u vrijeme odvijanja diplomatskih procesa koji su se izravno ticali i slovenskoga i hrvatskoga ozemlja. Predustavno razdoblje u Kraljevstvu SHS bilo je vrijeme živih rasprava o njezinom budućem političkom uređenju, a posljedično onda i vrijeme kristaliziranja dviju političkih opcija, centralističkih i anticentralističkih strujanja. DuBois je Ljubljani i Zagreb posjetio u vremenu kada su tamo još uvijek djelovale Deželna vlada za Sloveniju i Zemaljska vlada za Hrvatsku i Slavoniju. U ovome trenutku gušenje autonomije upravnih vlasti poniklih iz Države SHS već je bilo započelo i postalo očigledno. Narodna vlada za Sloveniju svoju je ostavku predala 23. prosinca 1918., dok je Zemaljska vlada u Zagrebu to učinila 28. prosinca 1918., a sve političke uprave nakon njih imale su sve manje ovlasti i ograničenu autonomiju. U Lju-

20 Neda Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo* (Zagreb: Globus, 1989), 113.

21 Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika* (Zagreb: Durieux, 1995), 294.

bljani je nakon Narodne vlade počela djelovati Deželna vlada, dok je u Zagrebu ograničena uprava još uvijek djelovala pod imenom Zemaljska vlada, ali je proces prema uspostavi još ograničenijih pokrajinskih uprava već bio započeo.

Već je tijekom 1919. godine autonomija njihovih ovlasti bila znatno ograničena. Prvog predsjednika Narodne vlade Slovenije Josipa Pogačnika zamijenio je njegov dotadašnji povjerenik za unutarnje poslove, Janko Brejc iz SLS-a, ali već kao predsjednik Deželne vlade. Od studenoga 1919. do veljače 1920. tu dužnost je nosio slovenski član vladajuće JDS, Gregor Žerjav. Nakon pada Davidovićeve vlade, a od veljače 1920. Janko Brejc bio je ponovno postavljen za predsjednika Deželne vlade. Od svih DuBoisovih sugovornika upravo je on imao ponajviše iskustva s trenutnom američkom vanjskom politikom. Njegov najpoznatiji susret u tom smislu bio je vjerojatno onaj s američkim predsjednikom Wilsonom u Parizu 5. lipnja 1919.²² Ovom susretu, međutim, prethodilo je iskustvo s Milesovom komisijom, a koja je na Brejca djelovala razočaravajuće.²³ Budući da je i Gregor Žerjav bio uključen u pitanja američke arbitraže, može se zaključiti da su DuBoisovi slovenski sugovornici u tom trenutku vjerojatno imali puno manje entuzijazma prema Amerikancima nego što su ga imali samo godinu dana ranije.

DuBois je Sloveniju i Hrvatsku posjetio dva puta tijekom 1919. i 1920. godine. Prvi puta tamo je boravio od 10. do 17. prosinca 1919., a drugi puta došao je od 14. do 22. svibnja 1920. Suvremeni slovenski tisak prisutnost Arthura DuBoisa na slovenskom ozemlju bio je zabilježio tek jednom u navedenom

22 Lipušček, *Ave Wilson*, 353.

23 Andrej Rahten, »‘Nothing but a Hope’: The Slovenes between Wilsonian Idealism and Post-War Reality,« u: *The Frustrated Peace? The Political, Social and Economic Impact of the Versailles Treaty*, ur. Václav Horčíčka, Jan Němeček, Marija Wakounig, Vojtěch Kessler, Jaroslav Valkoun, (Vienna–Hamburg: New Academic Press, 2021), 29–40.

razdoblju. Bio je zabilježen tako njegov drug posjet Sloveniji i Hrvatskoj iz svibnja 1920. godine. Slovenske novine popratile su ga jednakim komentarom: »*Dunaj, 12. maja. Po poročilu lista „Mittagszeitung“ so se peljali danes član ameriške komisije DuBois, ameriški trgovinski ataše in zastopnik lista „Associated Press“ z avtomobilom v Št. Vid da se informirajo v koroškem glasovalnem okrožju o tamošnjih razmerah. Iz Koroškega otpotujejo gospodje v Ljubljano in Zagreb*«. ²⁴ Iz njegovih izvješća daje se zaključiti da je važan dio njegova posjeta bila i procjena stanja na plebiscitarnom području Koruške, ali i mogućnosti za popravljane trgovinske razmjene Kraljevstva SHS i Austrije. Također, zadaća njegovih putovanja uključivala su i procjenu stanja u unutarnjoj politici Kraljevstva SHS, stoga je DuBois je nastojao zabilježiti i komentare političara o odnosu prema središnjoj vlasti u Beogradu.

Tijekom svojih posjeta DuBois je imao prigodu razgovarati s obje političke opcije koje su se tom razdoblju izmjenjivale na vlasti, i pobornicima centralizma i jugoslavenskog unitarizma kao i predstavnicima autonomaških politika koji su bili za zajedničku državu. Tako je svoja prva dva izvješća izradio na temelju razgovora i dojmova s putovanja od Beča, Graza, Maribora i Zagreba do Ljubljane razgovarajući s političarima, poslovnim ljudima i pojedinim građanima. U Ljubljani je vodio razgovore s predsjednikom Deželne vlade Gregorom Žerjavem i tajnikom predsjedništva Andrejem Druškovičem kojega je još Le Roy King nazvao »*vatrenim Jugoslavenom*«. ²⁵ U Zagrebu je, također, u predsjedništvu Zemaljske vlade susreo suradnike trenutnog ministra unutarnjih poslova jugoslavenskog unitarističkog usmjerenja Svetozara Pribićevića, bana

24 Vidi npr.: »Amerikanci v koroškem plebiscitnem ozemlju«, *Jugoslavija*, 13. 5. 1920, 1.

25 Jareb, »LeRoy King's Reports«, Izvješće br. 1.

Tomislava Tomljenovića i njegova tajnika Milovana Zoričića. U Zagrebu je razgovarao i s još jednim političarem unitarističkog usmjerenja Milanom Rojcom,²⁶ ali i »bankarom Jambrišakom« kojega je doživio kao jednog od vođa oporbe u Hrvatskoj.

Tijekom svoga posjeta u svibnju 1920. razgovarao je s dužnosnicima i političarima gotovo jednakih pozicija, odnosno predsjednicima zemaljskih vlada u Ljubljani i Zagrebu, njihovim tajnicima i predstavnicima vodećih klubova u Privremenom narodnom predstavništvu. U Ljubljani je tako razgovore bio vodio s Jankom Brejcom, a u Zagrebu s novim banom Matkom Laginjom, još uvijek prisutnim tajnikom predsjedništva Milovanom Zoričićem i Ivanom Lorkovićem kao vođom Narodnog kluba u Privremenom narodnom predstavništvu, te Ljudevitom Zimpermannom, načelnikom policije u Zagrebu. DuBois je u Zagrebu i Ljubljani imao prigodu čuti razmišljanja vodećih političara o novoj državi, kao i njihove stavove o međusobnim odnosima. Stoga se čini da je njegovo izvješće više memorandum njihovih razgovora koje je izravno bilo oblikovalo i njegove zaključke.

Osobe s kojima se DuBois susretao dolazile su s jednakih političkih razina i okružja kao i one s kojima su početkom 1919. godine bili u doticaju američki diplomatski djelatnici Sherman Miles i LeRoy King. Ova činjenica ide u prilog tvrdnji da je DuBois iz Halsteadove misije nastavio raditi na jednakom stupnju prihvaćenosti i utjecaja kao i njegovi sunarodnjaci iz Coolidgeove misije.

26 Rojc, Milan (1855.–1946.), pravnik i političar. Bio je član Hrvatsko-srpske koalicije, ministar za bogoštovlje i nastavu (1906.–1907., 1917.–1920.). Nakon Prvoga svjetskog rata postao članom JDS-a, bio je član Privremena narodnog predstavništva, zatim i povjerenik za unutarnje poslove Zemaljske vlade u Zagrebu. Zbog neslaganja s politikom centralizma zalagao se za reviziju Vidovdanskoga ustava, zbog čega je i napustio JDS. (*Hrvatska enciklopedija* 9 Pri – Sk, (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2007), 400.)

Međusobni odnosi s Austrijom

DuBois je posebnu pozornost u svom prvom izvješću od 18. prosinca 1919. dao odnosima Austrije i Kraljevine SHS, uključujući povremeno i onaj prema Čehoslovačkoj, ali tek u odnosu prema panslavenskom koridoru prema Kraljevstvu SHS. DuBois je naveo da je želja prema ovom koridoru još uvijek bila vrlo snažna, ali je izrazio i mišljenje da je njegovo ostvarenje ovisilo upravo o dobroj volji Austrijanaca što je bio samo još jedan razlog zbog kojega je naglašavao potrebu dobrih međusobnih odnosa između Čehoslovačke, Austrije i Kraljevstva SHS.²⁷ Međutim, slavenski koridor nužno se ticao i mađarskoga prostora kojeg DuBois nije bio uključio u svoju viziju ostvarenja ovoga plana, a kojega Mađari sigurno nisu bili spremni predati. U njegovu izvješću niti pitanje razgraničenja nije bilo posebno naglašeno. Otvoreno je bilo tek pitanje o plebiscitu u Koruškoj o kojemu je zapisao:

*»Rečeno je da se pored tiska, propaganda provodi preko pamfleta i letaka koji se razdijeljuju na jugoslavenskoj strani granice. Neki od ovih letaka korišteni su za pro-austrijsku agitaciju u koruškom plebiscitarnom području – dajući iskrivljene i potpuno pogrešne objave. Siguran sam da ove aktivnosti nisu odobrene od austrijske vlade u Beču, ali ta vlada ne posjeduje ovlasti da bi ih zaustavila. Jugoslaveni, bez sumnje, preuveličavaju važnost ove anti-slavenske agitacije, ali je ona dovoljna da bi ugušila svaku želju za pomoći koju bi Jugoslaveni mogli inače imati prema Austrijancima«.*²⁸

Predstavnici jugoslavenskog režima žalili su se, dakle, na austrijske propagandne poteze prema stanovništvu na području

27 Hrvatska u diplomatskim izvješćima SAD-a 1918. – 1929., dokument. br. 9, 81.

28 Ibid., dokument br. 8, 74.

koje je trebalo u listopadu 1920. izaći na plebiscit o teritorijalnoj pripadnosti, pretpostavljajući njihov negativni efekt. DuBois je, očito kao djelatnik ARA-e, u ovakvim potezima Austrijanaca vidio samo nepovoljnost za njihovu opskrbu hranom iz Kraljevstva SHS-a za koju je ipak smatrao da joj je gospodarski *»puno bolje nego ijednoj srednjoeuropskoj državi, imajući dovoljno hrane«*.²⁹ Međutim, DuBois je u Sloveniji i Hrvatskoj primijetio kronični nedostatak industrijskih proizvoda što je uzrokovalo i njihovu visoku cijenu, kao i pojavu visokih cijena čak i prehrambenih proizvoda. Razloge tome vidio je u tome što su Talijani i Francuzi, a u manjoj mjeri i Britanci, kupovali velike količine hrane iskorištavajući privilegirane stope kompenzacije s tim savezničkim zemljama.³⁰

S druge strane, odlukom Ministarskog savjeta, a na prijedlog ministra financija od 15. ožujka 1919. Deželnoj vladi u Ljubljani bilo je naređeno da se: *»prekrati svaka trgovina sa zemljama neprijateljskim nemačkom, avstrijom, turškom, mađarskom, bugarskom [sic]; 2.) da se spreči svaki uvoz robe iz Italije preko posebnutih oblasti naših; 3.) da se isto tako zabrani svaki tranzit robe iz neprijateljskih država za Italiju preko naše teritorije kao i tranzit robe iz Italije za neprijateljske države svaki tranzit preko okupiranih oblasti zabranjuje se bez obzira na to kuda se odakle roba upućuje (...)«*.³¹ Naredba o prekidu trgovinske razmjene i s Austrijom bila je uzrokovala i trenutnu reakciju Deželne vlade koja je 19. ožujka 1919. ministru financija podnijela sljedeći zahtjev: *»Ako se prekine sadanji promet preti katastrofi. Skoro vsa naša industrija potom stoji brez odjemalcev, brez surovin, brez gonilnih sredstev, naše kmetijstvo brez galice in gnojil,*

29 Ibid., dokument br. 9, 79.

30 Ibid.

31 *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921*, prir. Peter Ribnikar, 2. del, od 28. feb. 1919. do 5. nov. 1919., (št. 67–133), (Ljubljana: ARS, 1999), 52.

brez žvepla, brez semenja, brez dovoza plemenske živine. Tisoči delavcev bodo brez dela. Premogovniki in železnice bodo stale. Predlagamo in prosimo, da se sklep o prekinjenju prometa z Nemško Austrijo odloži do sklepanja nove centralne uprave.»³² Vidljivo je, dakle, da je slovenskom političkom vodstvu bilo stalo do nesmetane trgovinske razmjene s Austrijom do čijeg prekida ipak nije bilo došlo, nego je već 22. ožujka 1919. bio potpisan ugovor o kompenzaciji s Austrijom. Provedbu ovoga, kao i ugovora s Čehoslovačkom nadzirala je Centralna uprava za trgovinski promet s inozemstvom Ministarstva trgovine i industrije Kraljevstva SHS.³³

Prema Dubosiovom izvješću upravo su kompenzacijski ugovori s Austrijom još više pridonijeli porastu cijena u Sloveniji i Hrvatskoj:

*»Kada se saznalo da je kompenzacijski ugovor bio postignut između Jugoslavije i Austrije, špekulanti su odmah otkupili velike količine žitarica i ostalih prehrambenih namirnica i držali ih po nečuvenim cijenama«,*³⁴ istaknuvši da su *»nadalje Talijani i Francuzi, i u manjoj mjeri Englezi, koji iskorištavaju povlaštene stope razmjene obilno kupovali na jugoslavenskom tržištu što je rezultiralo time da [su] cijene nužno morale porasti, a što za posljedicu uzrokuje veliko nezadovoljstvo i nemir među stanovništvom. Zapravo, govori se da strojovođe odbijaju pre-*

32 *Sejmi zapisnici Narodne vlade SHS*, 2. del, 57, 58.

33 Dana 1. rujna 1919. bio je postignut novi kompenzacijski ugovor s Austrijom prema kojemu austrijska centrala za trgovinsku razmjenu nije više imala pravo slobodnog kupovanja i ugovaranja prodaje na tržnicama Kraljevstva SHS. Prema općim podacima o arhivskom fondu Centralna uprava za trgovinski promet sa inostranstvom Arhiva Jugoslavije: http://www.arhivyu.gov.rs/active/srlatin/home/glavna_navigacija/koriscenje_gradje/pretrazite_baze_podataka/opsti_podaci_o_fondovima_u_bazi_inventar/detalji_fonda/_params/item_id/677105.html, pridobljeno 19. 09. 2021.

34 *Hrvatska u diplomatskim izvješćima SAD-a 1918. – 1929.*, dokument. br. 8, 75.

voziti vagone s namirnicama na račun ovoga povišenja cijena i austrijske agitacije.«³⁵

DuBois je u svom izvješću istaknuo da je važnost dobrih odnosa Austrije i Kraljevstva SHS bila svima jasna i razumljiva, ali da se oni nikako nisu mogli ostvariti. Štoviše, kao najbolje rješenje za probleme u srednjoj Europi vidio je upravo dobre odnose Austrije, Jugoslavije i Čehoslovačke. Važan doprinos austrijske okrenutosti prema dobrim odnosima sa susjednim slavenskim državama DuBois je vidio i u njihovoj pomoći u održavanju republikanske vlade Karla Rennera u Beču, a što bi se postiglo tako da obje slavenske države što je više moguće održavaju opskrbu Austrije osnovnim namirnicama.³⁶

Najveća prepreka dobroj suradnji između Austrije i Kraljevstva SHS, prema viđenju američkog promatrača, bila je: *»sumnja i strah od reakcionarnih vlada u Mađarskoj i Austriji na račun Jugoslavena, koji su uvjereni da monarhija u Austriji, kao i u Mađarskoj, znači imperijalizam i pokušaj rekonstrukcije starog sistema dominacije.*«³⁷ Također, DuBois je primjetio da: *»pored ovoga straha i sumnje [u Kraljevstvu SHS, op. H. Č.] postoji osjećaj mržnje prema svemu austrijskome i mađarskome kao i želja za odbacivanjem svega što se čini da ima nekakve veze sa starim gospodarima. Upitati Srbiju³⁸ da pomogne Austriji ili Mađarskoj bilo bi kao i upitati Belgiju da pomogne Njemačkoj i Berlinu. A iz osjećaja među reakcionarima u Austriji i Mađarskoj sigurno je da bi računali na malo pomoći od Jugoslavije čak i ako bi ju ona bila ponudila.*«³⁹ Sugovornici centralističkoga i jugoslavensko unitarističkoga uvjerenja koje je DuBois imao u Kraljevstvu SHS (Žerjav, Drušković, Tomljenović, Zoričić)

35 Ibid., dokument. br. 8, 75.

36 Ibid., dokument. br. 9, 81.

37 Ibid., dokument. br. 8, 74.

38 DuBois ovdje očito izjednačava Srbiju s Kraljevstvom SHS.

39 Ibid., dokument. br. 8, 74.

dodatno su mu potvrdili razloge loših odnosa s Austrijom: »*Jugoslaveni tvrde da reakcionarni element u Austriji i posebice u Štajerskoj i Koruškoj, sa središnjicom u Grazu, provode defamatorsku propagandu protiv svega jugoslavenskoga, predviđajući raspad države (...).*«⁴⁰

Sljedeći problem koji je DuBois bio istaknuo u opisu loših austrijsko – jugoslavenskih odnosa bila je blokada jugoslavenskih depozita u austrijskim bankama, kao i sekvestracija austrijske imovine u Kraljevstvu SHS. Čini se da je spomenuta blokada jugoslavenskih depozita bila uzrokovana početkom razdvajanja i obilježavanja novčanica austrougarske krune. Tako je 16. veljače 1919. Austro-Ugarska banka zabranila unos austrougarske krune i bankovne prijenose po računima izvan Austrije.⁴¹ DuBois je naveo da je ovaj austrijski potez uzrokovao odmazdu kada su »*Slovinci sekvestrirali veliki broj nekretnina u vlasništvu Austrijanaca, a za koje Austrijanci tvrde da su bili prodani ili upravljani na veliku štetu vlasnika.*«⁴²

Međutim, ovakva reakcija nije bila slovenska odluka. U centraliziranoj državi kakva je već bila Kraljevstvo SHS nije bilo moguće da slovenska vlada, a koja je formalno bila podređena ministarstvima u Beogradu, samovoljno donese odluku o sekvestraciji imovine. Rješenje o popisu, sekvestru i likvidaciji imovine neprijateljskih podanika donio je 30. travnja 1919. ministar trgovine i industrije Kraljevstva SHS koje je uključivalo da se: »*sva preduzeća (fabrike, banke, trgovačke industrijske i zanatske radnje i radionice i.t.d.) i imovinski objekti razne vrste (gotov novac, hartije od vrednosti, razna primanja novčana, i nepokretna imanja) na teritoriji celoga Kraljevstva, koja pripa-*

40 Ibid., dokument. br. 8, 74.

41 Peter M. Garber, Michael G. Spencer, »The Dissolution of the Austro-Hungarian Empire: Lessons for Currency Reform,« *Essays in International Finance*, št. 191 (1994): 13.

42 *Hrvatska u diplomatskim izvješćima SAD-a 1918. – 1929.*, dokument. br. 8, 75.

daju podanicima ili društvima ili preduzećima neprijateljskih država kao i preduzeća i imovinski objekti mešovitog karaktera, stave pod osobiti nadzor i sekvestar i podvrgnu likvidaciji.«⁴³

Osim političkih razloga koji su kočili dostavu hrane u Austriju, DuBois je naveo i one materijalne, a koji su se nalazili u prekinutom ili sporom odvijanju željezničkog prometa. Kao značajan element u ovim teškoćama, DuBois je kao značajan problem istaknuo korupciju. Korupcija je zapravo bila dokaz neučinkovite države koja je, u ovom slučaju, nastala kao posljedica nemogućnosti osiguranja odvijanja prometa i transporta roba. O tome je DuBois izvjestio: *»Korupcija također igra ulogu. Govori se da je teško pokrenuti vlak bez podmićivanja strojovođe, konduktera, ložioničara i različitih skretničara. Zapravo čini se da postoji značajan udjel podmićivanja što potpomaže neregularnu trgovinu i transport.*«⁴⁴

DuBois je zaključio i da *»osjećaj protiv Beča ipak nije toliko snažan, ali je mržnja prema Štajerskoj, a posebice Grazu, vrlo žestoka*«,⁴⁵ ali i da *»s druge strane ovdje postoji određeni sentiment prema Beču gdje su mnogi Jugoslaveni pronašli svoje obrazovanje i zadovoljstvo i gdje su stekli intimne prijatelje.*«⁴⁶

DuBois je rješavanje međusobnih odnosa Kraljevstva SHS i Austrije vidio u konačnoj uspostavi granice, uključujući i plebiscitno područje u Koruškoj i posljedičnom povlačenju vojske iza povučenih granica, otvaranju željezničke pruge Radgonja (Radkersburg) – Špilje (Spielfield), odnosno u odobravanju dozvole jugoslavenskih vlasti o otvaranju opskrbnog puta iz Prekmurja prema gornjoj Štajerskoj i Grazu koji je bez hrane iz navedenoga područja proživljavao tešku nestašicu. Nadalje, DuBois je rješenje vidio i u osnivanju zajedničkih

43 *Službene novine Kraljevstva SHS* (Beograd), 3. 5. 1919., 2.

44 *Hrvatska u diplomatskim izvješćima SAD-a 1918. – 1929.*, dokument. br. 8, 75.

45 *Ibid.*, dokument. br. 9, 80.

46 *Ibid.*, dokument. br. 8, 80.

jugoslavensko – austrijskih komisija koje bi »istraživale i nosile se s lokalnim različitostima, iritacijama itd.«⁴⁷ DuBois je predložio i da bi savezničke komisije trebale otkupljivati hranu za austrijske potrebe, kao i da bi austrijska vlada morala učiniti »represivne mjere protiv anti-SHS agitacije u Štajerskoj i Koruškoj.«⁴⁸ Međutim, u svojim razgovorima s jugoslavenskom i austrijskom stranom DuBois je zaključio da bi ove mjere mogle biti uspješne samo ukoliko bi »Austrijanci naučili biti uljudni prema svojim slavenskim susjedima i ne budu ih gledali s arogancijom.«⁴⁹

Političke karakteristike Slovenaca, Hrvata i Srba

U Privremenom narodnom predstaništvu niti radikali, a niti demokrati nisu mogli osigurati većinu i vlade su morale biti koalicijske. Nakon pada demokratsko – socijalističke vlade u veljači 1920. tako su vladu ponovno bili sastavili radikali u suradnji sa slovenskim i hrvatskim političkim predstavnicima iz Privremenog narodnog predstavništva. Bile su to, gledajući im zajednički politički nazivnik, redom autonomističke stranke, ali ipak s različitim viđenjem državnog uređenja. DuBois je ove razlike bio jasno uočio i o njima zaključio da »iako je u savezništvu s hrvatskim i slovenskim autonomskim strankama, ne vjeruje da Radikalna stranka Srbije koja je članica tzv. Parlamentarne zajednice, iskreno zagovara autonomiju nego koristi ovu zajednicu političkih stranaka

47 Ibid., dokument. br. 8, 76.

48 Ibid., dokument. br. 8, 76. DuBois je izvjestio i da je austrijski predsjednik vlade Renner bio »prisiljen zatražiti ove novine da prestanu s tom aktivnosti za dobrobit boljih odnosa s Jugoslavijom« (Ibid., dokument. br. 8, 74.)

49 Ibid., dokument. br. 9, 80.

da promiče svoje vlastite interese.»⁵⁰ Objasnio je to njihovim potpuno različitim pogledom na zajedništvo južnih Slavena: »Srbi koje predstavlja Radikalna stranka su se u godinama prije raspada Austro-Ugarske zalagali za zajednicu svih Srba, ali nisu uključivali Hrvate i Slovence. U Hrvatskoj, s druge strane, bio je promican pokret za zajednicu Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara.«⁵¹

Iako je među slovenskim i hrvatskim političarima imao dosta kontakata s njihovim autonomističkim političkim predstavnicima, njihova zajednička karakteristika bila je da su oni svoju političku autonomiju vidjeli u okviru zajedničke jugoslavenske države. Stoga su i DuBoisova izvješća izražavala uvjerenost u održavanje Kraljevstva SHS. Osim među jugoslavenskim političarima, svoj zaključak on je temeljio i na izjavama Austrijanaca, pa je tako naveo i da mu je Franz Kamniker⁵² izjavio da su austrijski političari »vjerovali u integritet jugoslavenske države i njezinu buduću opstojnost.«⁵³

U svojim posjetima Sloveniji i Hrvatskoj DuBois se susreo i sa politikom Stjepana Radića. O njemu je tijekom prvoga posjeta krajem 1919., a na temelju razgovora s tadašnjim predstavnicima centralizma, prenio njihov zaključak da on ne predstavlja veću opasnost, posebice jer je bio u zatvoru zbog čega mu se stranka počela raspadati. Međutim, tijekom drugoga posjeta u svibnju 1920., kada je razgovarao s vođama HZ-a, iako je i Laginju i Lorkovića predstavljao kao vođe Stranke prava, prenio je da oni Radića nisu mrzili. Iz raz-

50 Ibid., dokument. br. 12, 90.

51 Ibid., dokument. br. 12, 91.

52 Kamniker, Franz (1870. – 1928.), političar. Bio je član austrijske delegacije pri mirovnim pregovorima u Saint Germainu. Izabran za gradonačelnika Radgone 1921. godine. (*Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1953*, Bd. 3 (Lfg. 13, 1963), 210).

53 Ibid., dokument. br. 9, 74.

govora s ovim političarima saznao je da su oni i u uvjetima kada je Radić još uvijek bio u zatvoru vjerovali u njegovu, kao i snagu njegove stranke.⁵⁴ DuBois je bio svjestan ciljeva Radićeve politike o hrvatskoj neovisnosti, ali ih je procijenio neostvarivima, posebice i jer bi »Hrvatska bila slaba pojava kao neovisna država, a i da je malo razloga vjerovati da bi se Hrvati ponovno željeli udružiti s Mađarskom.«⁵⁵ Kao najjaču stranku u Hrvatskoj DuBois je smatrao Stranku prava iako je Laginja tada zapravo bio predsjednik HZ-a, što daje zaključiti da su mu se zajedničari, a stari starčevićanci, možda i dalje predstavljali kao pravaši. Slovenski članovi SLS-a bili su još samouvjereniji u prikazivanju vlastite političke snage, navodeći DuBoisu da »snaga demokratsko –centralističke stranke leži samo u umovima njihovih vođa«.⁵⁶

Tijekom svog drugog posjeta Kraljevstvu SHS, DuBois je pozornost bio posvetio i komunističkom djelovanju u Kraljevstvu SHS. Njegovo pojačano zanimanje za komuniste bila je posljedica štrajka željezničara iz travnja 1920. kada je upravo u Ljubljani, na Zaloškoj cesti, došlo do krvoprolića u kojem je ubijeno trinaestoro ljudi. Janko Brejc bio je osobno uključen u represivne poteze protiv željezničara, a njihov neposredan uzrok bio je u tome što je upravo predsjednik njegove stranke kao ministar prometa, Anton Korošec, bio odbio *Protokol sporazuma* sa sindikatom željezničara o poboljšavanju njihovih radničkih prava.⁵⁷ Nepunih mjesec dana nakon ovog događaja Janko Brejc ovako je bio opisao svoje

54 Ibid., dokument. br. 12, 93.

55 Ibid., dokument. br. 9, 79.

56 Ibid., dokument. br. 12, 91.

57 *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848 – 1992*, knj.1, ur. Jasna Fischer (Ljubljana: Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005), 235-237.

viđenje situacije u kojemu je izričito opravdavao poteze vlade i represivne mjere:

»Do prije godinu dana nije bilo komunizma u SHS, ali otprilike u ovo vrijeme bili su dolje poslani agitatori iz Mađarske. U to vrijeme Socijalno demokratska stranka nije imala stvarnu snagu, ali im je bilo garantirano prvo jedno, pa dva, i konačno, tri mjesta u vladi. Kroz pokroviteljstvo i financijsku pomoć ovih ministara socijalizam je dobio na zamahu i snazi. Dok su trojica vođa bili na radu u Beogradu, podređeni vođe su djelovali na postizanju vlasti nad organizacijom – koju su uspjeli pridobiti. Kroz rad vođa, podrške trojice socijalističkih lidera i općeg osjećaja nezadovoljstva koji prevladava, Socijalna demokratska stranka je povećala snagu. U reformi vlade u veljači 1920. socijaldemokrati, kao i demokrati, odbili su se pridružiti radikalima. Trojica čelnika izbačeni su iz kabineta, a također su i razriješeni s vodećih mjesta u stranci, jer su niži vođe stranke bili preuzeli odgovornost, nakon čega je praktički cijela stranka prešla komunizmu. Općinski izbori u Hrvatskoj vraćali su veliki broj komunista, ne samo u većim mjestima i gradovima, već i u seoskim četvrtima. Ponegdje je izabrano 100 posto komunista, dok su na drugim mjestima dobili većinu ili snažnu manjinu. U travnju je bio sazvan štrajk željezničara, a da zaposlenici nisu prethodno postavili nikakve zahtjeve. To je imalo komunističko -revolucionarni aspekt. Između Celja i Ljubljane posječeni su telegrafski stupovi, prisilno su zadržani vlakovi, a u Ljubljani su sazivani masovni sastanci bez dopuštenja gradskih vlasti. Isprva nije bilo nikakvih poteškoća u raspršivanju ovih sastanaka. Međutim, vlada je dobila vijest o velikom sastanku koji se trebao održati. U pokušaju rastjerivanja gomile na policiju je bilo pucano i u samoobrani ona je uzvratila vatru. Ubijeno je dvadesetak ljudi, a ranjeno četrdeset. Vođe nereda bili su uhićeni. Talijani su u to vrijeme bili poslani u Ljubljanu i sumnja se da su sudjelovali u promicanju nereda.

Mađarski komunist po imenu VALISCH i njegova supruga bili su vrlo aktivni, ali su pobjegli i vjerojatno otišli u Austriju. Među uhićenim vođama su RUDOLF GOLOUH⁵⁸ i inženjer GUSTINCIO te dr. LEMEZ.⁵⁹ Glavni komunistički centri su: ugljenokop Trbovlje s 5 - 7000 radnika, željezara Jesenice s 2000, Maribor s raznim industrijama; i ugljenokop Kočevje, gdje je rečeno da ima ukupno 15 000 ljudi. Komunizam u Sloveniji ograničen je uglavnom na industrijska središta, željezničke i rudarske gradove (među nekim siromašnijim seljacima i zemljoradnicima).«⁶⁰

U Zagrebu je DuBoisa o komunistima bio izvjestio Ljudevit Zimpermann, tadašnji načelnik zagrebačke policije, a prijašnji zamjenik državnoga odvjetnika u Zagrebu. Zimpermann se nije dodirnuo štrajka željezničara, već je iznio teorije o snazi i izvorima komunističke djelatnosti koja je i za Brejca i Zimpermanna bila uvezena i poticana iz talijanskih i mađarskih krugova. Razlika između njih bila je u tome što je Zimpermann za pojavu komunizma ponajviše krivio srbijsku vladu. Prvo, jer su bili dopustili povratak vojnicima

58 Golouh, Rudolf Anton (1887. – 1982.), novinar, publicist, književnik, političar. Bio je članom Jugoslavenske socijaldemokratske stranke, zastupnik u Ustavotvornoj skupštini 1920. – 1921., zamjenik načelnik mariborske općine (1933. – 1935.). (Boris Sancin, »Golouh, Rudolf (1887-1982)« u: *Slovenski biografski leksikon*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi207472/>, pristupljeno: srpanj 2018. Izvorna objava u: *Primorski slovenski biografski leksikon*: 5. snopič, Fogar-Gabrijan (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1978).

59 Lemež, Milan (1891. – 1971.), političar. Bio je članom komunističke stranke, komesar za socijalnu skrb u Pokrajinskoj vladi za Sloveniju (1919), zastupnik u Ustavotvornoj skupštini 1920-21. (Avgust Pirjevec, »Lemež, Milanu (1891. – 1971.)« u: *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi323065/>, pridobljeno 15. 07. 2019.

60 *Hrvatska u diplomatskim izvješćima SAD-a 1918. – 1929.*, dokument. br. 11, 88.

iz ruskoga zarobljeništva, a zatim i zbog srpskog općenitoga pro-ruskoga stava gdje očito nije vidio razliku između pružanja utočišta bjeguncima ispred boljševičke revolucije i otvaranja internacijskih logora za povratnike iz zarobljeništva.⁶¹ Srbi su, prema njemu, bili glavni širitelji komunizma jer »prava opasnost leži u Srbima koji su agresivno borbeni narod, od kojih je većina postala zaražena revolucionarnim idejama tijekom svoje službe u stranim zemljama.«⁶² Nadalje, zagrebački načelnik policije okrivio je za širenje komunizma i djelovanje Hrvatskog komiteta, od čega tek one što su bili djelovali iz Budimpešte, ali ne i iz njihova sjedišta u Grazu. Tako je za širenje komunizma u Hrvatskoj bio optužio i Stjepana Duića⁶³ koji nije mogao biti dalje od boljševičke revolucije, iako je nesumnjivo djelovao protiv Kraljevstva SHS. Budući da je Zimpermann DuBoisu predao i Duićevu adresu u Budimpešti moglo bi se zaključiti da je ovo možda učinjeno s namjerom moguće internacionalizacije problema koje su vlasti očekivale od hrvatske emigracije, a poznavajući američku antikomunističku nastrojenost.⁶⁴ Upravo je,

61 Vidi više: Goran Miloradović, *Karantin za ideje: logori za izolaciju »sumnjivih elemenata« u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca 1919-1922* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2004).

62 *Hrvatska u diplomatskim izvješćima SAD-a 1918. – 1929.*, dokument. br. 11, 88.

63 Stjepan Duić (1877. – 1934.), pukovnik. U Prvome svjetskom ratu bio je na sjeveroistočnom bojištu, poglavar stožera 42. hrvatske domobranske divizije, zapovjednik Orijent-zbora, posebne postrojbe austro-ugarske vojske za potporu turskoj vojsci u Siriji koja je sudjelovala u završnim bitkama u Srbiji i Albaniji. Nakon Prvoga svjetskog rata optirao je za Austriju, 1921. preselio se u Graz. Pridružio se ustaškoj organizaciji nakon 1929., umro od posljedica atentata jugoslavenske tajne službe. *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3 Č-Đ, ur. Trpimir Macan (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993), 668–669.

64 Ljudevit Zimpermann posebno je bio zainteresiran za hrvatsku političku

čini se, na tragu takvog američkog antikomunizma DuBois s odobravanjem prihvatio represivne mjere koje su protiv komunista bile poduzimane u Kraljevstvu SHS zaključivši da je *»željeznički štrajk ugušen energičnim mjerama beogradske vlade. Radnje koje je poduzela slovenska vlada očito su, barem zasad, potisnule pokret u toj državi.«*⁶⁵

DuBois je tijekom svoja dva posjeta Kraljevstvu SHS 1919. i 1920. godine dobio uvid u dvije političke opcije koje su naizmjernično egzistirale na vlasti u državi, centralističke i protucentralističke snage. Prema DuBoisu, anticentralisti *»žele određenu količinu autonomije da bi očuvali svoje običaje i ideale, svoju religiju i privilegije toliko teško ostvarene pod Mađarima«*, dok su centralisti željeli *»što je brže moguće uništiti razlike između Srba, Hrvata i Slovenaca i utopiti ih u identični narod.«*⁶⁶ Za centraliste je također naveo da *»imaju želju za brzim promjenama. Jedna od tih je i ukidanje povijesnih upravnih okruga, druga je cjepljanje velikih imanja i agrarna reforma.«*⁶⁷ Međutim, zaključio je i da snaga centralističkih snaga leži u Srbiji, kao i da *»oni žele i Srbe, Hrvate i Slovence stopiti u jedno, jednako kao i ostale narode kraljevstva, i nadalje, u njihovom je programu razbiti tisućljetne granice i zamijeniti trenutnu političku podjelu u dvanaest potpuno novih entiteta, i sudeći prema autonomistima, ustanoviti srpsku hegemoniju nad cijelom državom. Strah od srpske dominacije uzrokuje da*

emigraciju u Mađarskoj i Austriji. Imao je i doušnika, Milana Galovića, kojega je poslao u Beč s namjerom prikupljanja informacija o emigratskom djelovanju, a posebice poluvojnoj formaciji Hrvatskoj legiji. Vidi više: Bosiljka Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, 2002), 197.

65 *Hrvatska u diplomatskim izvješćima SAD-a 1918.-1929.*, dokument. br. 11, 88.

66 Ibid., dokument. br. 9, 78.

67 Ibid., dokument. br. 9, 78.

Hrvati i Slovenci zazivaju široku autonomiju kako bi s političkih pozicija bili u mogućnosti skrbiti o svojoj civilizaciji za koju tvrde da je stoljećima ispred one u Srbiji.«⁶⁸

Identitetska obilježja Slovenaca, Hrvata i Srba

DuBois je u svojim izvješćima pokazao osjetljivost prema identitetskim karakteristikama i osjećajima svojih sugovornika. K tome, on ih nije vezivao za pojednice, odnosno svoje sugovornike, nego ih je proširivao na nacionalne identitete ili, u najboljem slučaju, na političke režime s kojima se susretao. Slovenci, Hrvati, Srbi, Austrijanci, Mađari, Česi ili Slovaci u njegovim izvješćima bili su u najvećem postotku predstavnici njihovih političkih elita. Međutim, upravo zbog takvog pristupa DuBois je u svojim izvješćima ostavio poruku koju su mu nastojali prenijeti političari s kojima se susretao. Kao djelatniku u službi američkog ministarstva vanjskih poslova, nesumnjivo je imao povlašteni položaj i prijem kod tih susreta, a njegovi sugovornici vjerojatno su bili svjesni i posljedičnog širenja informacija koje su mu pružali. DuBois je, svojstveno američkoj diplomatskoj službi i praksi, u svojim izvješćima vrlo samopouzđano davao sud na temelju vlastitih dojmova.

DuBois je svoja saznanja i iskustva u Kraljevstvu SHS pretočio u sebi vrlo jasnu i određenu sliku o ovoj državi. On je tako zaključio da »tamo postoje velike razlike između naroda Slovenije, Hrvatske i Srbije, a moglo bi se reći i Bosne i Crne Gore; razlike u vjeri, u kulturi i koncepciji političkog života. Možda je još i izraženija, ali privremena, razlika u duhu, razlika između pobjedničkih Srba i pokorenih Hrvata i Slovenaca.«⁶⁹

68 Ibid., dokument. br. 12, 91.

69 Ibid., dokument. br. 9, 77.

Osjećaj samouvjerenosti (*»self-assertivnes«*) koji je osjetio u Hrvatskoj povezao je s time da su Hrvatska i Slovenija uživale relativno široku autonomiju i da misao o neovisnosti još uvijek živi među hrvatskom političkom elitom. Oporbu postojećem centralističkom režimu vidio je tek u oportunističkim razlozima tisuća građana koji su propašću Austro-Ugarske izgubili moć, utjecaj i sredstva za život.⁷⁰ Međutim, istaknuo je da u Hrvatskoj i Sloveniji postoje i mnogi ostali koji *»vide da je Srbija orijentalna zemlja, izmučena mnogim ratnim godinama, čiji će utjecaj samo unazaditi napredak u Hrvatskoj i Sloveniji, zemljama koje kulturno stoje mnogo uzvišenije.«*⁷¹ DuBois je istaknuo da je ovakvo razmišljanje bilo uobičajeno među slovenskim i hrvatskim sugovornicima: *»Poput Slovenaca, Hrvati sebe smatraju stoljećima ispred Srba i boje se da će srpska hegemonija povući Hrvatsku, kulturno i gospodarski, ali i navući teret srpskoga ratnog duga i njezine obnove na Hrvatsku i na Sloveniju«,* dodajući da *»vodeći Hrvati i Slovenci iskreno izjavljuju da pripadaju zapadnoj civilizaciji nasuprot srbijanskoga orijentalizma i da su te razlike, unatoč tome što su iste rase i srodnih jezika, zbog stoljeća suprostavljenih civilizacija vrlo velike.«*⁷² Tvrdnje o dva različita svijeta DuBois je potvrdio podacima da *»dok Slovenci imaju tek 14 % nepismenih, a Hrvati 40 %, Srbi ih imaju od 80 % do 90 %.«*⁷³

Prema DuBoisu, vjera je činila još jedan važan element u političkom životu nove države. Ovdje je svakako imao na umu da je glavna slovenska politička snaga proizlazila iz katoličkog tabora. Zaključio je tako da su *»Slovenci vrlo klerikalni, a Hrvati (su) rimokatolici, i da se boje slabljenja položaja svećenstva, odvajanja države od crkve i mogućega poticanja pravoslavlja*

70 Ibid., dokument. br. 9, 77.

71 Ibid., dokument. br. 9, 77.

72 Ibid., dokument. br. 12, 92.

73 Ibid., dokument. br. 12, 92.

na njihovu štetu.«⁷⁴ DuBois je najveću snagu u protivljenju centralističkom režimu osjetio u Hrvatskoj, iako je i u Sloveniji zapazio veliki broj protivnika ovakvog režima. Smatrao je, međutim, da bi se taj režim ipak lakše mogao provesti u Sloveniji jer se »Slovence, koji nikada nisu bili politički slobodni, lako vodi.«⁷⁵

Budući da je već imao iskustvo rada u srednjoj Europi, DuBois je stanje u Kraljevstvu SHS usporedio i s prilikama u Čehoslovačkoj. Napomenuo je da »iste teškoće i opasnosti postoje ovdje [u Kraljevstvu SHS, op. H. Č.] kao i u Čehoslovačkoj između Čeha i Slovaka, pa su u određenoj mjeri i manje ozbiljne, pod uvjetom da beogradska vlada rješava situaciju na inteligentan način«, upozorivši također da »ove razlike moraju biti uzete u razmatranje pri organizaciji države, uspostavljajući njezin ustav, kao i u administraciji i u bilo kojem procesu spajanja različitih naroda u homogenu cjelinu mora se odvijati sporo kako se ne bi proizveli oštri antagonizmi.«⁷⁶

DuBois je zamijetio da »Hrvati i Slovenci jako strahuju od utjecaja Srba jer oni imaju populaciju od šest milijuna, nasuprot jedva milijun Slovenaca i tri i pol milijuna Hrvata.«⁷⁷ Tijekom svog posjeta osvjedočio se tako i određenom savezništvu između Stranke prava i SLS-a. Prve je vidio kao predstavnike »uljuđenih i liberalnih elemenata«, a druge kao predstavnike »klerikalaca i rekacionara«, istaknuvši da kada se »takve dvije suprotnosti udruže na nekom pitanju njihov pokretački motiv mora biti snažan. Srbima je potreban veliki oprez ako žele izbjeći ozbiljne probleme u izgradnji i održavanju nove države.«⁷⁸

74 Ibid., dokument. br. 9, 77.

75 Ibid., dokument. br. 9, 79.

76 Ibid., dokument. br. 9, 78.

77 Ibid., dokument. br. 12, 92, 93.

78 Ibid., dokument. br. 12, 93.

DuBois je iz ovih razloga slovensku i hrvatsku autonomiju vidio kao ključno pitanje u uređenju odnosa nove države. Iako je naveo da su slovenski i hrvatski politički predstavnici trenutno bili zadovoljni stupnjem autonomije i da bi voljeli rado vidjeti njezine okvire institucionalizirane za stalno, ipak je predvidio njezino buduće suzbijanje iz Beograda. Zapravo se bio složio s tvrdnjom slovenskih političara da *»su oni od austrijske uprave naslijedili glatko funkcionirajući administrativni stroj i da autonomni odjeli vlade funkcioniraju neusporedivo bolje od onih koje se usmjerava iz Beograda.«*⁷⁹

Iako je predviđao da bi se međunacionalni sukobi mogli izbjeći u slučaju inteligentnih poteza iz Beograda, u svojem četvrtom izvješću iznio je svoje sumnje u takvu političku budućnost ponajviše zbog toga jer *»Srbin ima pretežno vojnički, a ne konstruktivan um.«*⁸⁰ Na ovakav zaključak navelo ga je iskustvo rada ARA-e za koje je izvjestio da je bilo dokaz *»neučinkovitosti i nesposobnosti srpske vladavine. Sve ukazuje na to da su Srbi sjajni borci, ali truli administratori. Kad bi se Srbi zadovoljili vođenjem vojske SHS-a i predali Hrvatima i Slovencima civilnu upravu, južnoslavenska država bi mogla biti daleko bolje, ali nažalost baš kao i njihova sjeverna braća Česi, Srbi žele voditi <cijeli show>.«*⁸¹

Zaključak

Arthur Wood DuBois, posebni predstavnik američkog Ministarstva vanjskih poslova na dužnosti u srednjoj Europi, posjetio je Sloveniju i Hrvatsku u prosincu 1919. i svibnju 1920.

79 Ibid., dokument. br. 12, 92.

80 Ibid., dokument. br. 12, 93.

81 Ibid., dokument. br. 12, 93.

godine. O dojmovima i saznanjima ovih posjeta napisao je četiri izvješća koja su bila dostavljena američkom poslaniku u Beogradu, Henryju Percivalu Dodgeu. Najvjerojatniji razlog njegovih posjeta bio je u svojstvu člana Halsteadove misije, kao i neposredni rad na zadaćama američke vladine humanitarne organizacije American Relief Administrationa, odnosno osiguranju opskrbe potrebnim namirnicama ponajprije Austrije. Tijekom ovih posjeta trebao je i prikupiti informacije o stanju u državi, procjenama razvitka njezinog političkog režima i unutarnjopolitičkih pitanja.

Posljedično nestabilnoj političkoj situaciji predustavnoga razdoblja u Kraljevstvu SHS, tijekom svojih posjeta u kratkom razdoblju imao je prigodu razgovarati s političkim predstavnicima i centralista i suprostavljenih im autonomista. U izvješćima je posebno naglasio pitanja popravljavanja međudržavnih odnosa s Austrijom, stanju komunističkog djelovanja, karakteristikama političkih stranaka i njihovih ciljeva, te identitetskih obilježja Slovenaca, Hrvata i Srba.

DuBois je procijenio da su uzroci loših odnosa s Austrijom u negativnim međusobnim osjećajima s obje strane, nerješavanju graničnih pitanja, blokadi transporta, posebice željezničkoga i posljedičnoj korupciji. Nadalje je procijenio da je Kraljevstvo SHS država u kojoj se provodi centralistički režim na štetu nesprskih dijelova, u čemu je vidio mogućnost budućih međunacionalnih problema. Prihvatio je nacionalne posebnosti unutar zajedničke države i nije pokazao uvjerenost u mogućnost njihova stapanja u jednu naciju, što je bio cilj centralističkih unitarista. U odnosu prema političkoj upravi i autonomiji Slovenije i Hrvatske zagovarao je rješenje prema očuvanju njihovih posebnosti. Međutim, zaključio je da takvo rješenje vjerojatno neće biti moguće dostignuti u državi u kojoj se provodio centralizam pod snažnim srpskim utjecajem.

*Slovenia and Croatia in the
Reports of Arthur Wood DuBois
in 1919 and 1920*

Summary

Arthur Wood DuBois, a special representative of the U.S. Department of State on duty in Central Europe, visited Slovenia and Croatia in December 1919 and May 1920. He wrote four reports on the impressions and findings of these visits, which were submitted to the American Envoy in Belgrade, Henry Percival Dodge. The most probable reasons for DuBois' visits were his duties as a member of Albert Halstead's mission in Vienna, as well as direct work on the tasks of the American Relief Administration. During his visits, he additionally gathered information on the situation in the country, assessments of the development of its political regime and domestic political issues.

Due to the unstable political situation of the pre-constitutional period in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, DuBois had the opportunity to talk to political representatives and centralists and their opposing autonomists during a short period. In his reports, he emphasized in particular the issues and need to improve interstate relations with Austria, the state of communist activities in the Kingdom of SCS, the characteristics of political parties and their goals, and the identity characteristics of Slovenes, Croats and Serbs.

DuBois assessed that the causes of bad relations with Austria lay in mutual negative feelings on both sides, unresolved

border issues, transport blockades, especially of the railway, and consequent corruption. He further assessed that the Kingdom of SCS was a state in which the centralist regime was implemented to the detriment of the non-Serbian parts, in which he saw possibility of future interethnic problems. He accepted national peculiarities within a common state and did not show confidence in the possibility of their merging into one nation, which was the goal of the centralist regime. In relation to the political administration and autonomy of Slovenia and Croatia, he advocated a solution to the preservation of their particularities. However, he concluded that such a solution would probably not be possible in a state where centralism was exercised under strong Serbian influence.